

DESPRE EXTERIORITATEA FAȚĂ DE SINE A NATURII ÎN CONCEPȚIA LUI HEGEL

CLAUDIU BACIU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Abstract: The paper explains the metaphysical premises of the Hegelian understanding of nature, the meaning of the externality of material nature, and why subjectivity is necessarily different from simple material nature in this philosophy.

Keywords: Nature, externality, subjectivity, metaphysics, space.

Hegel afirmă că divizibilitatea infinită a naturii exprimă faptul că ea își este sieși exterioară¹. La prima vedere, această afirmație pare doar o altă spusă opacă a lui Hegel.

Cei cu înclinație spre gândirea filosofică și-au imaginat dintotdeauna că, dacă începi să tai o bucată dintr-un material oarecare (lemn, fier, bronz și așa mai departe), fie ajungi la o parte ultimă care nu poate fi tăiată mai departe (așa cum credeau anticii, atunci când au introdus ideea de atom, cuvânt care în greaca veche însemna ceea ce nu mai poate fi divizat), sau, așa cum gânditorii moderni (mai ales de la Leibniz încolo) au început să creadă, că materia nu poate avea un element ultim, ci este infinit divizibilă.

Într-adevăr, anticii au intuit că există o problemă legată de spațiu atunci când au descoperit paradoxul lui Ahile cel iute de picior care trebuia să prindă din urmă o broască țestoasă ce mergea în fața lui și pe care el nu ar fi avut cum s-o ajungă din urmă. Motivul era că spațiul ar fi trebuit să poată fi divizat la infinit (deoarece distanța dintre oricare două puncte poate fi împărțită în alte două distanțe mai scurte) și cum ar putea cineva să traverseze o serie de puncte infinite într-un timp finit (adică, scurt)?

Cu toate acestea, doar modernitatea a asociat materia cu infinitul. Citind afirmația lui Hegel că divizibilitatea infinită a materiei înseamnă exterioritate sau că materia își este exterioară sieși, trebuie să ne amintim că pentru el realitatea nu este independentă de gândirea umană, ci pandantul acesteia.

Cu alte cuvinte, ceea ce gândim nu este o simplă imagine a ceva exterior minții noastre, o imagine construită după ce întâlnim un lucru extern care și îl oglindește pe acesta din urmă. Pentru Hegel, spre deosebire de noi, existența materială și cunoașterea nu sunt două realități separate, ci aceeași realitate, dată doar în două forme diferite.

Această idee poate fi lesne înțeleasă dacă ne așezăm pe poziția unui filosof creștin, pentru care existența supremă este Dumnezeu, iar realitatea nu-I poate fi ceva exterior, ci este situată în interiorul Său, ca un fel de viziune a Sa interioară.

---

¹ *Hegel's Philosophy of Nature*, Routledge, Londra, New York, 1970, p. 210.

Desigur, acesta este un mod de gândire spinozist, cât și unul panteist, iar Hegel era, într-adevăr, un spinozist și un panteist. Dar niciuna dintre aceste două trăsături nu este trăsătura fundamentală a filosofiei sale.

În gândirea sa, important nu este principiul identității. Acest principiu era susținut la acea vremea de prietenul său Schelling, pe care Hegel îl critică spunând că dacă o filosofie se deschide cu un asemenea principiu, acesta din urmă îi și pune capăt imediat, lipsa de distincție împiedicând orice discuție ulterioară. De aceea, principiul identității ascunde multiplul pe care-l cuprinde, așa cum în întunericul nopții toate vacile sunt negre. Cu alte cuvinte, pentru Hegel, deși necesară, identitatea dintre gândire și realitate era insuficientă pentru a înțelege ființa umană.

Principiul identității exprimat deja în Antichitate de Parmenide suprimă viața. Dacă totul este la fel, atunci diversitatea dispare, iar întreaga existență devine asemănătoare unui ocean mort în care nimic nu trăiește pentru că dacă ar viețui ceva acolo, acel ceva ar fi diferit de mediul său. Totuși, principiul identității nu admite o asemenea diferență.

Pentru un gânditor creștin ca Hegel, existența lumii este, într-adevăr, rezultatul Creației divine, pentru că, așa cum a susținut întotdeauna filosofia, trebuie să existe un principiu sau un fundament ultim al realității, care este Dumnezeu. Creația înseamnă apariția și existența lumii în interiorul acestui principiu, întrucât, așa cum argumenta deja Parmenide în Antichitate, dacă există ceva în afara principiului lumii, atunci acel lucru ar trebui să aibă de asemenea o cauză diferită, acela de principiu și așa mai departe.

Astfel, avem două opțiuni. Ori recunoaștem existența unui principiu ultim care cuprinde totul și nu mai este cuprins sau generat la rândul său de altceva. Sau evităm astfel de chestiuni ca insolubile și, de aceea, irelevante. Cu toate acestea, niciuna dintre aceste soluții nu poate fi întru totul argumentată rațional. În consecință, trebuie să facem o alegere oarecum irațională între ele.

Însă odată ce optăm pentru existența principiului suprem, trebuie să gândim întreaga diversitate nesfârșită a lumii ca pe o multiplicitate ce se desfășură în interiorul principiului suprem unic. Aceasta este problema străveche a relației dintre Unu (principiul) și Multiplu (diversitatea lumii): cum poți gândi diversitatea ca păstrându-și multiplicitatea odată ce recunoști că totul este parte a aceluiași principiu ultim?

Ca urmare, important pentru Hegel era să salveze diversitatea de opacitatea principiului infinit ultim, ceea ce l-a făcut să se concentreze asupra procesului de devenire a acestei diversități. Devenirea permite multiplicității lumii să dobândească o identitate în raport cu in-diferența principiului ultim.

Totuși, nici această devenire nu poate avea loc în afara principiului ultim. De aceea, vorbind metaforic, aidoma filosofilor hinduși, am putea spune că lumea și istoria ei sunt vise ale lui Dumnezeu: ele se întâmplă, cu alte cuvinte, în spiritul lui Dumnezeu.

Dar Dumnezeu nu visează lumea așa cum visăm noi. În timp ce o visează, El o gândește, respectiv o concepe. Visul sugerează cumva o lipsă de ordine a celor visate, în timp ce noi vedem că realitatea este profund ordonată și întemeiată pe legi necesare care îi permit să existe. Astfel că *in Deo*, gândirea și ființa devin identice.

Deși nu putem înțelege cum se manifestă în fapt puterea spirituală a lui Dumnezeu, am putea să ne imaginăm o astfel de identitate între minte și realitate ca fiind asemănătoare cu presupusa putere spirituală pe care ar avea-o unii oameni care pot materializa tot felul de lucruri doar gândindu-se la ele: aceștia și-ar imagina intens un elefant, iar elefantul ar apărea înaintea lor.

Pentru un credincios, Dumnezeu ar trebui să aibă o putere similară, cu diferența că El nu își imaginează pur și simplu elefantul (adică Dumnezeu nu trebuie să-l vadă mai întâi în afara Sa și apoi să Și-l imagineze pornind de la amintirea pe care o are despre el). Elefantul este „inventat” de El, și aceasta înseamnă că Dumnezeu l-a „creat” în așa fel încât animalul respectiv să poată viețui și să nu se destrame – atât el, cât și realitatea în care trăiește – precum un balon de săpun.

Crearea realității de către Dumnezeu este astfel atotcuprinzătoare, El gândind realitatea în așa fel încât toate elementele acesteia să se ivească într-o formă materială și să stea laolaltă într-un puzzle cosmic dinamic. Cunoașterea lui Dumnezeu sau, în limbajul lui Hegel, Conceptul, respectiv gândirea lui Dumnezeu, le ține împreună.

Atunci când reflectăm la conceptele noastre, le considerăm simple, un fel de oglindiri ale faptelor externe. Ca astfel de reflexii, ele sunt complet lipsite de orice putere, în același mod în care imaginile din oglinzi nu influențează deloc obiectele din jur.

Când știm ceva, adică atunci când construim un concept despre acel lucru sau proces, conceptele noastre doar descriu în mintea noastră realitatea exterioară. Simpla deținere a lor nu interferează cu realitatea obiectivă. Aceasta se întâmplă doar dacă acționăm prin intermediul corpului nostru și al altor instrumente mecanice pentru a o transforma. Doar gândind aceste concepte lasă realitatea neatinsă. Aceasta se referă la experiența noastră comună, deoarece, în ceea ce privește experiențele din fizica cuantică, lucrurile par a fi altfel.

Dacă reflectăm la Dumnezeu și presupunem că El creează realitatea, lucrurile stau diferit. Vedem în jurul nostru că realitatea nu este haotică, ba mai mult, este repetitivă. Cu alte cuvinte, fiecare lucru sau proces existent nu este ceva unic, ci aparține unor clase care reunesc elemente identice.

Un câine nu este o ființă unică, ci există o sumedenie de câini. Un stejar nu este singurul astfel de copac din lume, ci există nenumărați stejari pe Pământ. Fierberea apei este un proces care se întâmplă iarăși și iarăși în bucătării, laboratoare și fabrici.

Desigur, fiecare astfel de lucru, ființă sau proces este și ceva unic, dar trebuie să adăugăm că el are deopotrivă caracteristici care sunt comune tuturor celorlalte elemente din clasa sa. Animalul de companie pe care îl deține cineva este un individ unic, dar împărtășește caracteristici esențiale și cu alte animale din clasa sa.

Revenind la limbajul metaforic, putem spune că atunci când Dumnezeu creează realitatea visând-o, Dumnezeu, sau principiul suprem, visează o realitate alcătuită din clase și nu din elemente unice, irepetabile. Această Creație bazată pe clase dezvăluie, s-ar putea spune, puterea și intenția Sa.

Menținerea unui tipar în timpul unei serii lungi de transformări nu poate avea loc accidental. Chiar și în limbajul nostru de zi cu zi, accidentele sunt neintenționate, în timp ce ceva care se repetă, ceva ce facem zi de zi, arată o intenție și un efort. În același mod, clasele reale ar putea fi interpretate ca semne ale unei puteri active.

Încă din Antichitate, filosofii au recunoscut faptul că nu putem vedea această putere activă în sine, ci doar prin manifestările ei, prin realitatea bazată pe clase produse de ea. Acesta este și motivul pentru care Platon considera că despre o asemenea putere nu putem face nimic altceva decât să inventăm niște mituri – ceea ce el a și făcut creând faimosul mit al Demiurgului care creează realitatea materială copiind în ea Ideile eterne.

Deși astfel de mituri nu sunt decât niște povești raționale, adică un produs al imaginației și, prin urmare, nu pot fi pe deplin acceptate, ele sunt destul de convingătoare. Fără asemenea mituri, am fi nevoiți să ne oprim la nivelul realității empirice fără a putea spune nimic despre originea ordinii sale. A trece dincolo de clasele întâlnite în lumea din jurul nostru și a încerca să-ți imaginezi cum ar putea apărea astfel de clase este întotdeauna un act de creație a unui mit sau, în limbajul filosofic, o speculație.

Chiar și în știință, atunci când oamenii de știință își imaginează cum s-a ivit universul din Big Bang și spun că în primele minute după Big Bang au apărut o seamă de entități materiale, ei speculează: nu doar pentru că ceea ce spun ei nu se poate dovedi (cine s-ar putea întoarce la acel moment pentru a vedea ce s-a întâmplat atunci?), dar mai ales pentru că proiectează în acele vremuri aurorale aspecte ale realității noastre de astăzi.

De exemplu, a spune că universul, după explozia Big Bang-ului, a fost extrem de fierbinte este o generalizare a experienței noastre cotidiene, fiind complet inadecvată pentru o etapă despre care se presupune că a fost lipsită de orice lucru material. Ai căldură doar dacă există lucruri care se încălzesc. Astfel, pentru ca această teorie să funcționeze, trebuie de asemenea să presupunem că Big Bang-ul a produs ceva care putea fi încălzit. Dar asta înseamnă nimic altceva decât acceptarea faptului că acele existențe primare au apărut din nimic – pentru că se presupune că în singularitatea Big Bang-ului, niciun element al realității așa cum o cunoaștem astăzi nu ar fi putut exista.

Și, de asemenea, trebuie să luăm în considerare un lucru pe care oamenii de știință îl uită mult prea ușor: cum a fost posibil ca Big Bang-ul să creeze tipare de elemente? De ce a creat, de exemplu, o multitudine de fotoni și alte unde sau forme de realitate asemănătoare undelor, putând iniția astfel procese bazate pe combinarea și recombinația acelor elemente și conducând la universul material așa cum îl cunoaștem astăzi, în loc de a crea un singur foton sau undă care nu ar fi putut niciodată produce vreo realitate ulterioară ordonată. Acestea sunt întrebări metafizice pe care niciun argument rațional – cu atât mai puțin științific – nu le vor putea soluționa vreodată.

Revenind la Hegel, putem spune că el vedea aceste modele repetitive ale realității ca pe niște forțe care coagulează realitatea în forme specifice. Ele construiesc realitatea, o ordonează și o mențin. Clasa tuturor câinilor existenți, de

exemplu, Hegel a privit-o ca fiind bazată pe un fel de forță vie care este capabilă să aglutineze materia organică într-o unitate și să o modeleze în forma animalului pe care îl cunoaștem și îl numim *câine*. Desigur, cum se întâmplă acest lucru este complet ininteligibil pentru noi. Și acea forță Hegel a numit-o Concept.

Termenul german pentru „concept” este *Begriff*, cuvânt care provine de la verbul *begreifen*. Acest verb înseamnă, printre altele, acțiunea de a reuni o multiplicitate dispartă de lucruri. Astfel, Conceptul Hegelian trebuie înțeles ca o forță obiectivă care conferă realitate, formă și specific unei clase de lucruri.

Toate acestea privesc latura reală a lucrurilor. Trebuie să ne amintim însă că principiul ultim, Dumnezeu, nu este un Creator pur și simplu al realității materiale, ci și al gândirii umane sau, mai general, al capacității interne de a avea experiența lumii exterioare.

În acest sens, mintea umană este, pentru Hegel, într-o oarecare măsură și rezultatul evoluției sufletului animal, al creșterii complexității de trăire a lumii și a propriului sine de-a lungul lanțului evoluției biologice. Din nou, recurgând la limbajul metaforic, atunci când Dumnezeu visează realitatea, putem spune că El își proiectează înaintea Sa imaginea acelei realități. Totuși, El este, de asemenea, parte a acelei realități din interior pentru că El o susține (spre deosebire de noi, care, în timp ce ne trăim viziunile viselor noastre, suntem complet ignoranți despre cum apar acele viziuni înaintea sufletelor noastre care visează).

Dacă privim lucrurile în acest fel, fiecare lucru material care face parte din viziunea Lui Dumnezeu este, de asemenea, o expresie a ființei Sale divine. În acest sens, deoarece o piatră este creată în mintea lui Dumnezeu, ea nu poate fi separată de Dumnezeu, ci există în mintea lui Dumnezeu și, prin urmare, exprimă această minte. Desigur, datorită complexității sale foarte scăzute, s-ar putea spune că exprimă acea minte într-un mod foarte simplu. În consecință, cu cât lucrul material este mai complex, cu atât Dumnezeu este mai prezent în el.

Dar trebuie să ne amintim că lucrurile materiale din Dumnezeu nu sunt separate de latura subiectivă a Spiritului lui Dumnezeu. Prin urmare, chiar și piatra, în acest sens, este materie și spirit: un pumn de pământ și o fulgurație de ceva care amintește, într-o manieră foarte, foarte vagă, de spiritul uman (ceva ce Leibniz numea reprezentări inconștiente ale monadelor, sau mai târziu Whitehead numea un „sentiment” prezent chiar și într-un electron). Cu cât lucrul material este mai complex, cu atât mai complex este spiritul care îl locuiește sau urma Spiritului lui Dumnezeu care îl susține.

Această idee a urmei Spiritului lui Dumnezeu este foarte importantă. Desigur, ar trebui să admitem că acest Spirit știe despre Sine mereu. El este, așa cum spunea Aristotel, Gândirea care etern se gândește pe sine. Dar trebuie să vedem acest Spirit în același mod în care concepem piatra materială. Piatra este, dacă este s-o înțelegem ca element prezent în viziunea interioară a lui Dumnezeu, parte a lumii materiale create. Ca atare, acea piatră nu este Dumnezeu în întregimea Sa cosmică, ci o parte infinit de infimă a lui Dumnezeu.

În același mod, subiectivitatea – celălalt aspect al Creației lui Dumnezeu – prezentă în acea piatră este, de asemenea, infinit de mică și, prin urmare, am putea

adăuga, complet inconștientă de ea însăși. Acesta este motivul pentru care piatra nu știe nimic despre ea însăși și nu se mișcă ori nu vorbește. Are însă niște seminte infinitezimale de subiectivitate, pe care, desigur, nu le putem înțelege și care încet-încet vor crește și vor evolua în alte lucruri din ce în ce mai complexe.

O moleculă organică este o realitate materială mult mai complexă decât orice rocă. Un copac, o insectă, un delfin sau un om sunt și mai complexe ca structuri materiale, dar și în ceea ce privește subiectivitatea lor. Desigur, ființa umană este cea mai înaltă formă cunoscută de realitate materială și subiectivitate complexă.

Toate aceste forme de subiectivitate sunt un fel de urme finite ale Spiritului lui Dumnezeu. Chiar și subiectivitatea și spiritul uman, fiind finite, sunt în mod necesar lipsite de cunoașterea absolută specifică Spiritului infinit al lui Dumnezeu. Ca astfel de entități finite, ele nu pot cunoaște în mod necesar ceea ce Dumnezeu, în infinitul Său actual, știe, ci doar o parte infinit de mică din el. Ceea ce pot face ele este să recunoască la nivelul lor acele forțe active despre care am vorbit mai devreme prezente în mediul lor, „Conceptele” care acționează în jurul lor.

Dumnezeu, ca principiu ultim infinit al realității, creează acele „forțe vii” și, creându-le și implementându-le în lucrurile materiale, le cunoaște pe deplin. Cu toate acestea, urmele infinit de mici ale Spiritului lui Dumnezeu, care sunt subiectivitatea oricărui lucru sau ființe create, nu pot ști în ce constau acele forțe, ci doar le pot recunoaște și distinge de alte forțe.

În acest sens, o insectă, un lup sau un om văd copacul și fiecare dintre aceste ființe îl recunoaște ca fiind diferit de iarba din jur sau de pământul negru din care crește copacul. Dar niciuna dintre ele nu știe ce este lemnul, cum poate exista și cum este posibil ca el să continue să existe și de ce nu dispare instantaneu ca un balon de săpun.

Numai Spiritul infinit al lui Dumnezeu știe acest lucru. Ele doar recunosc și disting, fiecare cu puterea specifică a subiectivității lor: insecta, mai puțin precis, lupul mai mult și omul cel mai mult, acesta din urmă având chiar o știință a acelui copac, pe care niciun alt animal nu o are și nu o poate avea.

(Deși nimeni nu vorbește despre asta, chiar și electronii „recunosc” alți electroni, semenii lor; altfel, nu ar putea interacționa cu ei.)

În viziunea lui Hegel, realitatea materială și forma subiectivităților care o locuiesc sunt ierarhice și își corespund una celeilalte. Arborele pe care un animal îl recunoaște și îl deosebește ca formă de existență lemnoasă separată de o altă formă de existență este superior unei stânci, dar integrează în sine și elementele care compun stânca împreună cu alte elemente care îi lipsesc stâncii.

Același lucru este valabil și pentru diferitele forme de subiectivitate: molecula este inferioară unei insecte, aceasta din urmă unei maimuțe și maimuța unei ființe umane. Dar ființa umană percepe și înțelege realitatea într-un mod care reunește ceea ce simte molecula despre mediul său, insecta percepe despre mediul său și ceea ce înțelege maimuța despre mediul său.

Astfel, ceea ce noi, ca oameni, înțelegem din realitate, exista deja ca forță vie pe care o recunoaștem ca atare, dar și ca un fel de subiectivitate care exista și ea (pentru că nu poate exista nicio realitate materială fără prezența simultană a subiectivității).

Piatra adevărată este atât o grămadă materială, obiectivă de materie, cât și o forță vie care poartă în sine o urmă infimă a gândirii lui Dumnezeu. Ființa umană este singura ființă care poate recunoaște că întreaga lume poartă în sine Spiritul lui Dumnezeu. Și, în același timp, ea poate înțelege că propriul său intelect este parte a intelectului divin.

Acum, astfel de „forțe vii” sunt nenumărate. Ceea ce trebuie să reținem este că, în cazul lor, avem de-a face cu capacitatea creatoare a lui Dumnezeu, cu gândirea Sa infinită și cu puterea Sa infinită.

O minte infinită, spre deosebire de mintea finită a oamenilor, ar trebui să fie capabilă să creeze o rețea infinită de lucruri care să fie interconectate și a căror relație să facă posibil ca o mică schimbare într-un anumit lucru să conducă la o schimbare în serie sau bruscă a întregii rețele infinite de lucruri – un proces pe care o minte infinită l-ar putea controla fără nicio dificultate.

Nu asta ne definește însă pe noi, oamenii. De câte ori nu am devenit niște ucenici vrăjitori pornind de la o invenție despre care credeam că ne va îmbunătăți viața, pentru a descoperi mai târziu că ea amenință să ne distrugă? Și nu se spune că drumul spre iad este pavat cu intenții bune?

O minte infinită ar trebui să fie capabilă să creeze un lucru, o clasă de lucruri similare, o clasă de clase de alte lucruri similare, o rețea de clase de clase de lucruri și așa mai departe, instantaneu, plâsmuind în creația sa, în mod jucăuș, tot felul de legături în nenumărate moduri pe care nicio minte umană sau o altă minte finită nu le-ar putea înțelege vreodată. Oare nu spun tomurile de teologie despre mințile îngerilor că și ele sunt tot atât de neștiutoare cu privire la planurile lui Dumnezeu? Și cât de superioare ar trebui să fie astfel de minți angelice în comparație cu mintea umană!

Astfel, dacă luăm orice lucru din jurul nostru, vom vedea că el este integrat într-o astfel de rețea de „forțe vii” și că „forțele vii” au și ele nenumărate forme.

Să luăm, de pildă, un copac. În primul rând, am putea spune că arborele este manifestarea forței vii care îl face să crească din sămânța corespunzătoare prin aglutinarea elementelor nutritive din pământ și reunirea lor în noua formă a arborelui, transformându-le în substanța organică a acestuia.

Apoi există o „forță vie” care ține împreună copacul, pământul, aerul și razele solare. O altă forță vie este cea care permite păsărilor să folosească ramurile copacului pentru a-și construi cuiburile sau ca parte a mediului lor. O altă forță vie este construită în jurul procesului de absorbție a dioxidului de carbon de către copac și de emisia de oxigen.

Toate aceste exemple se referă, desigur, la relațiile în care apar copacii. Dar aceste relații exprimă proprietățile arborilor, proprietăți care fac din orice arbore entitatea care este și care sunt ireductibile. Desigur, am putea continua la nesfârșit cu seria de relații cărora i-ar putea aparține un asemenea copac.

Indiferent de relația în care este integrat un lucru sau în care poate fi integrat, ea este o forță constrângătoare care are realitate și face realitatea posibilă. Prin urmare, realitatea poate fi privită ca o rețea infinită de astfel de forțe de legare, rețea care nu conține doar un număr infinit de elemente, ci și un număr infinit de nivele.

Aceasta implică faptul că un element al unui nivel este legat nu numai de alte elemente ale aceluiași nivel, ci și de elementele tuturor celorlalte nivele. De exemplu, un stejar este un element al mediului înconjurător al păsărilor în ceea ce ar putea fi considerat ca un plan natural. Cu toate acestea, odată cu apariția civilizației umane, stejarul devine și material pentru mobilier. Acum, civilizația este un plan complet diferit în comparație cu existența naturală și spontană a lucrurilor. Stejarul poate fi folosit și pentru foc pentru a încălzi oamenii care pot controla focul. Și așa mai departe. În teologie, o astfel de utilizare multifuncțională a lucrurilor i-a făcut pe oameni dintotdeauna să admire pronia divină, gândirea lui Dumnezeu care le știe pe toate dinainte și le potrivește pe toate.

Revenind la faptul că realitatea materială are drept corespondent un aspect spiritual sau subiectiv, se poate spune că această rețea de relații presupune, din partea subiectivității, faptul că Dumnezeu, care a creat-o împreună cu toate componentele ei, o cunoaște și o înțelege pe deplin. O altă consecință este că entitățile create (care, trebuie să ne amintim din nou, trebuie privite nu numai ca fiind materiale, ci și spirituale), fiind o parte infinitesimală a puterii spirituale a lui Dumnezeu, pot recunoaște, la nivelul lor, unitatea relațiilor în care lucruri specifice sunt integrate, respectiv pot recunoaște „forța constrângătoare” a unor astfel de relații.

Hegel a considerat ființa umană ca fiind cea mai înaltă ființă vie care integrează în capacitatea sa spirituală toate subiectivitățile inferioare ale celorlalte ființe vii situate într-un stadiu inferior al evoluției vieții.

Acesta este motivul pentru care cunoașterea omului se identifică, pe de o parte, cu cunoașterea lui Dumnezeu (desigur, nu în privința vastității, ci a substanței sale, ca să spunem așa) și cu cunoașterea altor creaturi, pe de altă parte. Ființa umană cunoaște arborele ca orice altă ființă vie, dar îl cunoaște într-un mod mult mai complex care integrează toate formele de cunoaștere animală inferioare într-o manieră ierarhică. Și atât ființele vii inferioare, cât și ființele umane cunosc și înțeleg copacul, deoarece cunoașterea lor face parte din înțelegerea de către Dumnezeu a copacului pe care El Însuși l-a creat.

Evoluția realității materiale spre structuri din ce în ce mai complexe este astfel însoțită de evoluția experienței interioare, subiective, a realității materiale. Și, în același mod în care elementele realității materiale inferioare fac parte din realitatea superioară, mai complexă, trăirea și înțelegerea subiectivă inferioară a realității sunt parte din experiența și înțelegerea superioară, complexă a realității.

În plus, toată această istorie este o istorie ordonată care exprimă activitatea lui Dumnezeu de a crea realități materiale și mutual constitutive din ce în ce mai complexe – pe de o parte – și activitatea lui Dumnezeu de a crea modalități din ce în ce mai complexe și mutual constitutive de înțelegere și cunoaștere a acestor realități materiale – pe de altă parte.

Revenind la întrebarea inițială, cum poate fi înțeleasă afirmația aparent opacă a lui Hegel potrivit căreia divizibilitatea infinită a naturii înseamnă că natura își este exterioară sieși, să încercăm acum să sintetizăm cele spuse până acum. Avem mai întâi natura materială. Avem, în continuare, cea mai simplă caracteristică a

acestei naturi, spațialitatea sa. Spațialitatea, în sensul său cel mai simplu, este exterioritate. Cu alte cuvinte, în spațiu, lucrurile sunt în mod necesar exterioare unul față de celălalt atunci când sunt unul lângă celălalt. Nu poți avea două lucruri complet separate în spațiu dacă ele nu sunt exterioare unul celuilalt, dacă unul nu este în afara celuilalt.

Însă atunci când spunem „caracteristică”, aceasta exprimă nu numai cel mai simplu mod de a fi al naturii, ci și înțelegerea noastră elementară, am spune, a naturii. Astfel, spațialitatea naturii este atât aspectul material al naturii – pe latura exterioară –, cât și înțelegerea acestei apariții materiale a naturii – pe latura interioară, subiectivă. Sau, în activitatea de creație a lui Dumnezeu, spațialitate înseamnă cel mai simplu mod de a exista, unul în care lucrurile sunt complet pasive și independente unele de altele, precum două puncte geometrice care nu au nimic de-a face unul cu celălalt. Ele stau unul lângă altul și nu interacționează niciodată unul cu celălalt. Aceasta înseamnă pasivitate completă.

Pe de altă parte, trebuie să luăm în considerare și faptul că oamenii posedă cunoștințe despre realitate. Și că cunoștințele lor nu au apărut peste noapte ca Atena din capul lui Zeus. Această cunoaștere este foarte complexă. De exemplu, știm în zilele noastre despre Big Bang, galaxii, specii organice, animale, electroni, computere, unde electrice, elemente chimice, șah, războaie și toate celelalte care ne populează cunoștințele și existența. Hegel credea că toată această cunoaștere este construită din părți care presupun, se raportează și se integrează unele cu altele; și că există forme de cunoaștere mai simple, precum și forme de cunoaștere mult mai complexe.

În toate aceste serii de forme de cunoaștere, înțelegerea faptului că lucrurile materiale exterioare pot exista unul lângă celălalt fără a avea nimic de-a face unele cu altele pare a fi din punct de vedere logic cea mai simplă formă de cunoaștere. Pentru a putea înțelege interacțiunea dintre două lucruri, trebuie să ne dăm seama că cele două lucruri sunt două entități separate care inițial nu au nimic în comun, nu se influențează și nu știu nimic despre celălalt. La acest nivel noi doar sesizăm existența lor unul lângă altul. Următorul pas în cunoașterea noastră este să observăm dacă ele se relaționează cumva unul cu celălalt și acționează unul asupra celuilalt. Dar, așa cum am spus, acesta este un pas logic ulterior.

Am putea adăuga că o astfel de formă simplă de cunoaștere este specifică nu numai oamenilor, ci oricărei ființe vii (și poate că o urmă a acestei cunoașteri există chiar și în cazul entităților lipsite de viață). Dar că aceste ființe vii nu sunt conștiente de ea, aceasta este o altă chestiune. Pe baza observării comportamentului lor, am putea spune, de asemenea, că toate ființele vii par să aibă o experiență spațială în care ele pot distinge între mai multe lucruri externe situate în apropierea lor. Iată de ce putem spune acum că caracterul naturii de a-și fi externă sieși înseamnă, pentru Hegel, spațialitatea naturii ca cel mai simplu mod al ei de a fi, precum și ca cel mai simplu mod al ei de a fi înțeleasă.

Este o formă elementară de a fi sub aspect material și cel mai elementar mod de a avea experiența naturii materiale și de a o înțelege. Orice altceva în sfera

materială și intelectuală finite se bazează pe această exterioritate de sine a naturii. Dar trebuie să nu pierdem din vedere că aceste sfere sunt și rezultatele activității de creație a lui Dumnezeu, pe care Hegel încearcă să o descrie logic ca o serie ierarhică de realități din ce în ce mai complexe.

Trebuie spus însă că, pentru Hegel, natura inertă nu exprimă în mod imediat Conceptul (*der Begriff*) în același mod în care o fac organismele. În cazul unui organism, vedem cum el poate acționa ca o unitate: se mișcă, reacționează la mediul său, are dorințe și este o entitate activă.

În comparație, o piatră sau un grup de pietre sunt complet pasive, atât față de ceea ce le înconjoară, cât și cu privire la fiecare bucată de piatră învecinată. Însă în cazul unui organism, vedem o entitate înzestrată cu un „suflet”, adică fiind capabilă să-și miște întregul corp în funcție de un scop. Grămada de pietre nu este capabilă de o mișcare spontană coerentă.

Aceste exemple arată că, pentru Hegel, Conceptul este deopotrivă activ, dar el se poate și exprima ca activitate. Într-adevăr, în cazul pietrei, care este complet pasivă, Conceptul ei nu se exprimă deschis, ci este doar o prezență „interioară”² care asigură coerența elementelor din acea bucată de piatră, fără a face piatra să se miște de la sine (ceea ce ar însemna exprimarea exterioară a Conceptului).

Diferența dintre prezența interioară a Conceptului în natura inertă și exprimarea exterioară a sa printr-un organism este aproximativ aceeași cu cea dintre gândul pe care doar îl gândim și gândul care ne provoacă să acționăm deschis.

În cadrul naturii inerte, ceea ce Hegel numește Concept nu are încă, ca să spunem așa, suficientă energie pentru a se manifesta prin urmărirea propriilor scopuri. Are o anumită putere care îi permite să mențină elementele laolaltă, dar nu acel grad de energie care le poate mișca către un scop.

Acesta este motivul pentru care natura inertă pare și să fie „lipsită de Concept”, adică fără nicio direcție, complet pasivă și mișcată doar de necesitate ori o cauzalitate externă. În consecință, ea nu se poate mobiliza așa cum o fac organismele (mai mult sau mai puțin). Universul exterior este un spațiu în care pietrele par să fie aruncate una împotriva celeilalte. Dacă ajung la un echilibru, acest lucru este întâmplător și nu din cauza unei intenții pe care acele roci ar putea-o urma.

Apariția vieții este stadiul în care diferite Concepte pot interacționa datorită efortului sau „intenției” lor. Poate că, pentru a înțelege mai bine ideea lui Hegel, ar trebui să înlocuim termenul „Concept” cu „suflet”, pentru că, pentru Hegel, Conceptele sunt sau se manifestă asemenea unor suflete reale, adică asemenea unor entități imateriale care se află în organismele materiale, și le controlează și mișcă.

Dar aceste „suflete” au și dorințe; ele tind spre ceva și, în acest efort, ele pot învăța și se pot adapta reciproc. În această adaptare, ele însă își păstrează în mod activ identitatea. Ele evoluează și depind unele de altele. Un organism nu supraviețuiește singur: are nevoie fie de semenii săi, fie de alte organisme pentru a-i permite să supraviețuiască.

---

² Hegel's *Philosophy of Nature*, Routledge, London and New York, 1970 p. 210.

Viața, cu organismele sale vii, este o etapă în care Conceptele, sau „sufletele” care locuiesc în fiecare organism, încep să se organizeze activ unele în raport cu altele. De exemplu, animalele migrează dintr-o regiune în alta pentru hrană sau apă ori se retrag atunci când se confruntă cu secetă. Pietrele nu pot face asta: sunt în întregime la cheremul împrejurimilor.

În timp ce organismele ajung la un anumit stadiu de autoorganizare, doar faza umanității – care, pentru Hegel, este faza spiritului – arată o capacitate autentică de autoorganizare bazată pe evaluări, intenții și decizii. Deși este prezentă la nivel animal, autoorganizarea acolo este haotică și se concentrează pe nevoile imediate.

În zilele noastre, este adevărat, o astfel de viziune metafizică nu poate fi urmărită decât cu oarecare dificultate. Suntem obișnuiți să considerăm organismele ca având, întrucâtva, aceeași condiție ca și corpurile neînsuflețite. Deși recunoaștem diferența lor în comparație cu acestea din urmă, gândim organismele ca pe un fel de automate apărute din elemente lipsite de viață. Nu le vedem în specificul lor ontologic, ci mai degrabă în specificul lor relativ sau comparativ. Făcând acest lucru, trecem cu vederea aspecte care sunt ireductibile la etape inferioare și care exprimă adevărate „salturi” ontologice.

De exemplu, atunci când Hegel descrie în *Fenomenologia spiritului* stadiul sclaviei ca rezultat al luptei dintre primitivi, nu a vrut să spună că sclavia a căzut din cer. Desigur, ea a fost rezultatul evoluției istorice. Totuși, între lupta – asemănătoare animalelor – dintre oameni și sclavie există o diferență esențială: sclavia este deja o formă de organizare umană (una dintre cele mai elementare, într-adevăr, dar totuși umană), pe care niciun animal nu o poate avea. Aceasta nu pentru că alte specii nu pot trăi în grupuri organizate într-un fel sau altul, ci pentru că sclavia implică deja un fel de conștiință istorică sau temporală: sclavul lucrează pentru stăpânul său în condițiile în care și-a pierdut voința sau, după cum spune Hegel, voința sa este voința stăpânului său. Stăpânul care deține un sclav este, de asemenea, recunoscut de către semenii lui drept stăpânul celui sclav.

Există o ierarhie socială a puterii, care nu este asemănătoare cu cea animală. Este o ierarhie care poate fi transmisă descendenților – și acest lucru nu se întâmplă în domeniul animal, unde actualul mascul alfa nu este moștenitorul masculului alfa anterior, ci și-a câștigat locul învingându-l. Astfel, deși sclavia rezultă din stadiul luptei sălbatice a indivizilor umani între ei, ea este ontologic diferită de această luptă sălbatică.

În același mod, tipurile de existență pe care le găsim la nivelul neînsuflețit și care însoțesc sfera ființelor vii și a oamenilor, deși par a fi în continuitate cu această sferă, sunt ontologic diferite, iar aceste ființe nu pot fi reduse la acele tipuri de existență. „Conceptele” sau „sufletele” ori „forțele vii” care sunt prezente în aceste ființe vii sunt entități care nu derivă una din alta, ci reprezintă „salturi” ontologice care nu pot fi explicate altfel decât prin creația „lui Dumnezeu”: am putea spune că, tot astfel cum, dacă ființa umană ar fi fost doar un animal și ea nu ar fi putut atinge niciodată stadiul civilizației, ci ar fi trăit ca un animal printre alte animale, dacă animalele ar fi fost simple automate formate doar din elemente neînsuflețite, ele nu ar fi atins niciodată spontaneitatea și autoorganizarea.

SUBIECTIVITATE ȘI EXTERNALITATE

De ce este însă subiectivitatea opusă externalității? Conceptul pur de externalitate înseamnă pur și simplu existența pasivă a ceva alături de altceva, fără a avea nimic în comun cu acesta. Două lucruri exterioare unul celuilalt nu se cunosc, nu relaționează activ unul cu celălalt și nu participă la viața celuilalt.

Să luăm însă cazul subiectivității umane în raport cu ceva exterior ei, cum ar fi un scaun. Scaunul este exterior mesei și nu știe nimic despre masă; și invers. El este, de asemenea, exterior ființei umane care șade pe el. Cu toate acestea, ființa umană nu este pur și simplu exterioară scaunului; mai degrabă, scaunul face parte din subiectivitatea sa într-o anumită măsură, deoarece această subiectivitate își cunoaște propriul mediu și trăiește având o relație cu acel mediu.

Subiectivitatea are vecinătăți pe care le interiorizează, spre deosebire de lucrurile materiale pasive, care, deși au și ele vecinătăți, sunt complet străine de ele. Deoarece subiectivitatea nu se află pur și simplu într-un set de vecinătăți, ci le și cuprinde în sine, subiectivitatea nu poate fi separată de vecinătățile sale.

Metaforic vorbind, vecinătățile pătrund în subiectivitate ca niște fantome care pot trece prin pereții materiali. Ele intră în corpul organic și, din interiorul său, influențează acel corp.

După cum arată termenul, subiectivitatea este înrădăcinată într-un subiect, adică este capacitatea de a centra mediu înconjurător într-un sine.

Tocmai pentru că mediul face parte din subiectivitate (în sensul că subiectivitatea nu se poate înțelege fără a se raporta constant la mediul ei), ea poate acționa asupra acelui mediu. Subiectivitatea reacționează la mediul său în primul rând în interiorul ei, spre deosebire de lucrurile pasive a căror reacție are loc în exterior.

Cu alte cuvinte, eu, ca subiect, simt influența exterioară a mediului și, pe baza acelei senzații sau impresii care se află în mine, reacționez la mediu. Desigur, din moment ce sunt și un corp material, pot fi lovit de ceva din mediu și pot răspunde astfel aiudoma unui corp material, prin cădere. Cu toate acestea, din moment ce reacționez mai întâi la sentimentele mele interioare, pot avea o atitudine de aprobare sau de respingere a influenței exterioare.

Astfel, subiectivitatea își preia în sine lumea exterioară, într-o anumită măsură, și o transformă într-o lume interioară. Subiectivitatea este deci legată de lumea exterioară prin mijlocirea lumii exterioare interiorizate. Spre deosebire de lucrurile care sunt doar exterioare unul altuia și pur și simplu plasate într-un mediu, ființele înzestrate cu subiectivitate nu sunt doar plasate într-un mediu, ci mediul este plasat în interiorul acelei subiectivități.

Într-un mediu în care domnește externalitatea, lucrurile nu sunt legate în interior unele de altele. Cu toate acestea, în subiectivitate, lucrurile nu pot sta pasiv unele lângă altele, ci sunt legate prin ceea ce definește acea subiectivitate. Din acest punct de vedere, evoluția este o chestiune de subiectivitate.

Evoluția înseamnă că lucrurile cresc în complexitate: că din ființe mai puțin dezvoltate apar ființe noi, mai dezvoltate. Dar putem fi mulțumiți cu ideea că o astfel de evoluție este explicată ca petrecându-se în timp? Sau evoluția este mai

degrabă un proces logic sau un proces care poate fi explicat doar ca o succesiune formală de etape care se presupun reciproc doar logic.

Ideea de evoluție necesită o ordonare bazată pe creșterea complexității. Cu alte cuvinte, presupune evaluarea, care nu poate exista în afara subiectivității, deoarece evaluarea este un act de preferință. În natură, lucrurile există doar; nu se pot raporta unul la altul ca ceva superior sau inferior altuia.

Acesta este motivul pentru care, atunci când Hegel afirmă că explicarea evoluției doar prin diferența cantitativă treptată „nu explică nimic”³, el spune de fapt că o creștere a complexității nu este doar o schimbare locală, adică pur și simplu o diferență cantitativă, ci este o transformare profundă. Această schimbare nu se poate întâmpla doar la nivel cantitativ, ci implică o nouă structură a acelei ființe.

Din acest punct de vedere, nici chiar micile modificări genetice cu care lucrează forma mai recentă a teoriei darwiniste nu pot fi simple modificări cantitative, deoarece ele pătrund întregul organism, menținându-l viu și funcțional. Oricât de mică, o astfel de modificare genetică este, de fapt, o schimbare structurală.

Dacă luăm în considerare evoluția în această lumină hegeliană, am putea spune că schimbările evolutive nu se bazează pe cauze externe, materiale, ci pe ceea ce Hegel a numit „Concept”, adică Forma sau Ideea (în sensul platonice) care întemeiază sau susține întreaga ființă a unui lucru. Și între astfel de Forme nu poate exista altă relație decât o relație logică. De exemplu, putem considera numerele drept Forme platonice. Este evident atunci că între ele există doar o relație logică.

O explicație bazată pe diferența cantitativă nu ține cont de întreaga existență a unei ființe. În acest sens, Hegel spune ceva foarte interesant, și anume că dezvoltarea în timp există la nivel individual, dar nu și la nivelul genurilor⁴.

Într-adevăr, genurile sau speciile nu pot evolua așa cum o fac indivizii. Cu alte cuvinte, nu întâlnim situația în care o specie „crește” la complexitatea ei deplină. Când specia evoluează, de fapt se transformă într-o variație diferită, iar odată cu acumularea de mici modificări, specia ca formă biologică complexă deja existentă se transformă într-o specie diferită ca entitate biologică complexă. Prin urmare, ceea ce s-ar putea numi evoluția speciilor nu este creșterea unei entități – specia –, ci o transformare a acesteia în altceva.

Un aspect interesant al acestei teme se referă și la partea dialectică. În Hegel, o entitate trăiește nu numai prin ceea ce este prin ea însăși, prin identitatea sa, ci și prin ceea ce nu este. Cu alte cuvinte, ceva nu poate fi văzut ca având o identitate dacă nu este comparat cu ceva diferit. Nu poți înțelege ce este ziua dacă nu știi ce este noaptea. Nu poți ști ce este lumina dacă nu știi ce este întunericul.

Astfel de idei par banale, dar de cele mai multe ori, avem tendința de a neglija ceea ce ele spun. De exemplu, dacă am cunoaște doar lumina și nu am vedea niciodată întunericul, nu am putea ști că trăim în lumină. În acest sens, vechii pitagoreici vorbeau despre muzica sferelor, sunetul făcut de corpurile cerești, pe care nu-l putem distinge pentru că îl auzim constant. În acest sens, pentru noi,

---

³ *Ibidem*, p. 213.

⁴ *Ibidem*, p. 214.

lumina există doar întrucât o putem opune întunericului. Tot astfel, putem distinge orice, doar pentru că îl distingem de ceva care nu este el.

Astfel de opoziții pot fi făcute doar de entități înzestrate cu subiectivitate. Și ele sunt, în cele din urmă, relații logice. Ziua și noaptea se succed, dar numai pentru o ființă care poate sesiza diferența dintre ele.

În mod similar, evoluția ca creștere în complexitate este vizibilă doar pentru o ființă care poate compara și observa diferențele. În consecință, evoluția nu poate avea loc la nivelul ființelor neînsuflețite. Oricât de complexă ar fi structura universului, fără prezența unei minți raționale, el ar fi doar o imensitate moartă.

Acest lucru ne duce și la o altă chestiune teoretică: faptul că lumea este o totalitate de lucruri diferite. Cu alte cuvinte, nu poți avea o lume fără diferențe interne. Mai radical exprimat, nu poți avea o ființă fără ceva care nu este acea ființă. Astfel, o stare inițială a lumii nu poate fi gândită rațional ca o unică entitate, ci este nevoie de cel puțin două entități diferite.

De exemplu, pentru ca undele inițiale să existe după Big Bang, a fost nevoie să existe altceva, care nu era undă. Altfel, undele sunt imposibile. Desigur, aceasta este consecința faptului că gândim lumea ca pe o totalitate de existențe finite. Orice asemenea existență este în mod necesar limitată de ceva din afara sa.

Astfel, în cazul stadiului inițial al lumii, rezultă ceva foarte ciudat. Această etapă nu poate fi gândită prin categoria cauzalității, ca și cum ceea ce rezultă în momentul următor ar fi determinat de ceva plasat un moment mai înainte, întrucât lucrul care rezultă trebuie să apară într-un mediu diferit de el.

De aceea, acel mediu trebuie produs simultan cu ceea ce credem că a fost primul lucru existent. Totuși, categoria de cauzalitate nu permite o asemenea idee. Procesul cauzal implică momente similare, iar nu aspecte care sunt complet străine unul celuilalt. Când încălzim apa, transferăm energie de la o sursă de încălzire către apă și împrejurimile acesteia. Cu toate acestea, nu producem ceva care nu are nicio legătură cu căldura, cum ar fi lemnul, de exemplu. Nu vedem lemne care să apară în interiorul vasului cu apă sau în jurul acestuia atunci când încălzim apa.

În consecință, nu numai că Big Bang-ul este o singularitate care nu poate fi gândită, dar momentele care îi urmează sunt și ele singularități, în sensul că nu se poate crede că ele sunt produse cauzal de ceva anterior. Acesta este motivul pentru care, în mod rațional, fie trebuie să concepem lumea ca existând dintotdeauna, fie să o privim ca fiind creată în cuprinderea ei infinită într-o clipă.

Dar acest din urmă caz semnifică doar imposibilitatea pentru noi de a vorbi despre cum a apărut lumea. Și asta nu numai pentru că intrăm în contradicții, așa cum a arătat Kant cu antinomiile rațiunii pure pe care le-a descoperit, ci și pentru că în acest proces ne lipsesc în mod principial elemente pe care să le putem raporta la apariția lumii. Acesta este motivul pentru care mulți filosofi, printre care și Hegel, vorbesc despre *Creatio continua*.